
Helyek és veszteségek

A HELYVESZTESÉG VIZSGÁLATA MIGRÁCIÓBAN LÉVŐ MAGYAR FIATALOK KÖRÉBEN (KUTATÁSI BESZÁMOLÓ)*

HORVÁT M. TÜNDE¹ – DÜLL ANDREA² – LÁSZLÓ JÁNOS³

¹ SZTE Pszichológia Tanszék, PTE Pszichológiai Doktori Iskola –

² ELTE PPK Kognitív Pszichológia Tanszék – ³ PTE Pszichológiai Intézet

E-mail: hmtunde@sol.cc.u-szeged.hu; dandi@ppk.elte.hu; laszlo@btk.pte.hu

A krízisirodalomban konszenzus alakult ki arról, hogy a gyász az egyik legerősebb krízisprovokáló tényező. Különösen fontos ez abban az esetben, ha kiterjesztjük a pszichoanalitikus tárgyvesztés-értelmezés határait a szignifikáns személy elvesztésén túli eseményekre. FRIED (1963) párhuzamba állította a helyvesztés élményét a fontos személyek elvesztésének hatására jelentkező gyásszal. Tanulmányunkban a lakóhelyvesztéget, pontosabban a szülővároshoz fűződő helykötődés változását vesszük górcső alá. A két vizsgálatot Szegeden tanuló, de nem szegedi származású, határon belüli és határon át lakóhely-változtató egyetemisták körében végeztük. Tanulmányunk elsődleges célja a migráció következtében fellépő veszteségélménnyel való megküzdés és a helykötődés vizsgálatára alkalmazott kvalitatív kutatási stratégia bemutatása. A vizsgálati személyeknek projektív kérdésekre kellett válaszolniuk, majd a kapott narratívumokat tartalomelemzésnek vetettük alá, amelyben egy saját kidolgozású kategóriarendszert alkalmaztunk. Igazolódott az a feltevésünk, mely szerint a vizsgálati személyek a projektív kérdőívben utalnak a szülőváros elhagyása következtében fellépő veszteségélményre. A határon belüli és határon át költözők szignifikáns mértékben eltértek a veszteségélménnyel való megküzdés foka tekintetében.

Kulcsszavak: környezetpszichológia, migráció, helyidentitás, helyvesztés, tartalomelemzés

A MIGRÁCIÓ DINAMIKÁJA: DÖNTÉS ÉS HELYTEREMTÉS

A migráció jelensége bonyolult és sokdimenziós, így pszichológiai, történeti, politikai és kulturális kontextusban is kell szemlélni (BIERBRAUER, PEDERSEN, 1996). Az alábbiakban elsősorban a környezetpszichológiai megközelítést alkalmazzuk.

* A kutatást részben az OTKA T 043 754. sz. pályázata támogatta (témavezető: Düll Andrea, részt vevő kutató: Horvát M. Tünde).

A természeti katasztrófákat vagy a háborúkat leszámítva a migrációs döntés többnyire *akaratlagos*. Ezt a döntést nagyon nehéz meghozni, hiszen a bevándorló – túlzás nélkül – szinte egész addigi életét adja fel. Ezért a vizsgálatok egyik típusa a bevándorlást kísérő mentális zavarokkal foglalkozik (SALVENDY, 1985). A másik kutatási irány a migrációs döntés motivációs hátterét igyekszik feltárni, elsősorban szociálpszichológiai (BIERBRAUER, PEDERSEN, 1996) és/vagy kulturális pszichológiai háttéren (BERRY, POORTINGA és munkatársai, 1992). Az elvándorlási elhatározásokat *makroszinten* elemezve három motivációs tényezőcsoportot azonosítanak a kutatások: fizikai (például klíma), demográfiai és kommunikációs faktorok. Az egyéni viselkedés szintjén az okok azonosítása sokkal nehezebb. Tipikus motivációk azonban ezen a szinten is fellelhetők, elsősorban gazdasági háttértényezők (jobb megélhetés), társas faktorok (például etnikai atrocitások) és kulturális tényezők (például a város vonzereje) húzódnak a migrációs döntések mögött (RUBACK, PANDEY és munkatársai, 2004).

Egy korai modell (idézi BROWN, MALECKI, PHILLIBER, 1977) magukat a bevándorlási döntési mechanizmusokat írja le. Az elképzelés szerint ezek a folyamatok a téri tanulás elvei szerint magyarázhatók: az elköltözni szándékozó *kettős környezetpszichológiai értékelést végez*: bármilyen migrációs vagy költözési döntés (településen belül, települések, illetve országok között) két, többé-kevésbé egy időben zajló aktivitást feltételez: az egyik a megfelelő bevándorlási célhely *keresése*, a másik pedig az összes kiválasztott lehetséges hely *értékelése*. A migrációs döntés ily módon nem más, mint egy új hely mentális illesztése az elhagyandó vagy elhagyott régihez. A folyamat eredménye a migrációs *tudatossági tér* (awareness space) lesz, ami magába foglalja a migráns számára ismert lehetséges célhelye(ke)t és az arról való tudást. A tudatossági tér több forrásból származik: az *aktivitási térből* (activity space), ami a személy múltbeli közvetlen tapasztalatait jelenti valódi helyekkel, és a *közvetett érintkezési térből* (indirect contact space), aminek elemei „másodkézből” (például média) származnak, az egyén nem került tényleges kapcsolatba ezekkel a helyekkel.

Amikor a költözés lezajlik (sőt bizonyos értelemben már a költözés előtt) a folyamat – más értelemben – továbbra is *kettős*: az egyik oldalon meg kell küzdeni a *helyvesztéssel* (ennek alább külön alfejezetet szentelünk), ugyanakkor a bevándorlóknak új – környezetpszichológiai értelemben vett – helyet kell kialakítania maga körül. A *hely* ebben a kontextusban olyan teret jelent, amely személyes, csoport- vagy kulturális folyamatokon keresztül jelentést kapott (ALTMAN, LOW, 1992). A *helykialakítás* folyamata többféleképpen értelmezhető: például megküzdési folyamatként vagy kulturális tanulásként (a kulturális sokk helyzeteinek megoldása – FURNHAM, BOCHNER, 1986). Érdekes megközelítést vázol fel NG (1998), aki Maslow szükségleti hierachiájának szintjei szerint elemzi kanadai bevándorlók helykialakítási élményeit. Az új hely pszichológiai és valós létrehozása közben egy – továbbra is *kettős* – folyamatot azonosított: az akaratlagos költözés olyan pszichológiai mechanizmusokat aktivál, amelynek eredményeként a migráns fokozatosan elveszíti egyre gyengülő érzelmi és kognitív kötődéseit az elhagyott hellyel, de ezzel párhuzamosan új kapcsolatokat elővételnek és fejlesztenek ki a célhellyel. Így egyik oldalról könnyebb az elszakadás, a másik oldalról könnyebb az új kötő-

dés kiépítése. Ezeket a – számos vizsgálatban kimutatott – tapasztalatokat foglalják egységes elméleti keretbe a *mobilitás és a kötődés egyensúlyi modelljei*. GUSTAFSON (2001) például a helyek kettős szerepéről beszél: a környezetpszichológiai értelemben vett helyek „gyökerek és utak” (roots and routes) egyszerre, egyaránt képviselik az állandóságot (helykötődést) és a mobilitást (rugalmas, változó helyidentitást). A jelen tanulmányban azt az álláspontot képviseljük, hogy a migrációs folyamatok jelentőségét elsősorban az egyén szociális identitása és ehhez kapcsolódó helyidentitása dimenziói mentén érdemes megragadni, kiemelve az ezek folytonosságának megszűnésekor fellépő krízisállapotok fontosságát.

LAKÓHELY-VÁLTOZTATÁS ÉS IDENTITÁS

A helyhez és otthonhoz kötődés téma kutatása az 1970-es évek végén nagy lendületet kapott a környezetpszichológiában (DÜLL, 2002). Vizsgálatok folytak és számos elmélet született egyrészt a szociofizikai helyek és helykötődés kapcsolatának területén, másrészt a helykötődés fogalma kiszélesedett a lakóhelyi mobilitás, kivándorlás, költözés vs. helyhez kötődés témában.

A *helyidentitás* (DÜLL, 1996) jelenségkörének lényege a szakirodalom szerint a pszichológiailag valamilyen szempontból kitüntetett környezetekhez való erős érzelmi attitűd – a *helykötődés* feltehetően a helyidentitás „magja” (DÜLL, 2002). A lélektanilag fontos, jelentésteli helyek, például a szülőföld vagy az otthon az identitás fontos szervezőelemei (DÜLL, 1996). MEHRABIAN (1976) rámutatott arra, hogy a fontos környezetek érzelmi hatásai hosszú távúak, így a helyek emlékeinkben élő érzelmi vonatkozásai meghatározóbbak, mint az adott hely konkrét fizikai tulajdonságai (DEVINE-WRIGHT, LYONS, 1997). A kutatók kiemelik, hogy abban, hogy a lakóhely-változtatás milyen hatással van a téri kompetenciára (BIEL, 1982) és a személyiségfejlődésre (LITTLE, 1987; GIUILANI, FELDMAN, 1993), jelentős szerepet játszik az előző lakhelyhez való szubjektív kötődés ereje.

A helyidentitást a kutatók sokféleképpen konceptualizálták (DÜLL, 1996). A jelen tanulmányban ezekből GRAUMANN (1983) gondolatmenetét tárgyaljuk részletesebben. Graumann szerint az egyén/csoport identitása összetett, interakciós természetű *környezeti azonosítási folyamat*, amely három alapvető környezet-személy kapcsolódási folyamatot jelent: 1. a környezet azonosítása, 2. a környezet általi azonosítottság és 3. azonosulás a környezettel. Egyebek mellett ezeken a bonyolult mechanizmusokon keresztül lesz a helyidentitás az éni-identitás meghatározó alstruktúrája (PROSHANSKY, FABIAN, KAMINOFF, 1983; DÜLL, 1996).

A környezetpszichológiai szakirodalomban sokáig uralkodott az az álláspont, hogy a helykötődés egyik legfontosabb viselkedéses mutatója a helyben maradás, illetve az el nem költözési szándék. Ezzel szemben bizonyos társadalmakra (USA stb.) a megnövekedett lakóhelyi mobilitás jellemző, amit az 1980-as évekig a környezetpszichológusok is társadalmi méretű elidegenedésként, gyökértelenséggént értelmeztek. Nagyfokú mobilitással jellemezhető a XX. század végének Európája is, az integráció a társadalmi problémák, háborúk, munkaerő-vándorlás stb. miatt. Az európai volt szocialista országok történelmük legnagyobb arányú elvándorlását

élték meg az 1980-as években (BONEVA, FRIEZE és munkatársai, 1998). A vizsgálatok komoly pszichológiai nehézségeket hoztak felszínre azokban az esetekben, amikor valamilyen esemény (például betörések, természeti katasztrófák vagy kivándorlás) megzavarta a fontos hely (például az otthon) pszichológiai integritását (BROWN, PERKINS, 1992). Ha az elsődleges territórium (elsősorban az otthon) ténylegesen vagy pszichológiailag megsemmisül (például leég vagy jelentése valamilyen okból negatívra színeződik) vagy károsodik (például betörés), ez a fontos társak elvesztéséhez hasonló gyászt hív elő (TUAN, 1974). Ugyanennek a folyamatnak – az időleges vagy tartós otthonvesztésnek – egyik pszichológiai élménymegfelelője a *honvágy* (EURELINGS-BONTEKOE, TOLSMA és munkatársai, 1996; VAN TILBURG, VINGERHOETS, VAN HECK, 1997). A sérült helyköttetés a későbbi helyekkel történő tranzakcióban megnyilvánulhat, például a lakásbetörések károsultjai a tapasztalatok szerint nehezebben alakítanak ki kötődést esetleges új otthonukhoz, ami abban is megmutatkozik, hogy – némileg paradox módon – az új lakhelyet kevésbé díszítik, perszonalizálják, kevesebb territoriális jelzést alkalmaznak (BROWN, HARRIS, 1989; vö. DÚLL, 1995, 1996, 2002). Összegezve: ilyen esetekben súlyosan sérül a helyidentitás és ezen keresztül saját magunk meghatározása is (vö. Graumann környezeti identifikációs modellje), ezért regenerálódik nehezen a „környezeti bizalom”.

A „költözés mint gyökértelenség” elképzelések alternatívájaként felmerült annak lehetősége, hogy a gyakori lakóhely-változtatás a modern élet felgyorsult tempójához vagy kényszereihez való igen hatékony alkalmazkodás lenne (STOKOLS, SHUMAKER, 1981; STOKOLS, SHUMAKER, MARTÍNEZ, 1983). Egy kaliforniai vietnami negyedben végzett vizsgálat (MAZUMDAR, MAZUMDAR és munkatársai, 2000) a kontextuális környezetpszichológiai szemlélet jegyében kölcsönhatásukban térképezte fel az új lakóhely fizikai, társas és érzelmi vonatkozásait, a bevándorlók életére gyakorolt hatásuk megragadása céljából. Az enkláve három tulajdonságára összpontosítottak: az építészeti elemekre, az elkülönített területen belül zajló mindennapi kommunikációra, valamint a szórakozásra és a rituálékra. Rámutattak, hogy az épített környezet és a bevándorlók társas, kereskedelmi és rituális/rutin tevékenységei azáltal, hogy sajátos társas kapcsolatokat hoznak létre, hozzájárulnak az otthonosság érzésének kialakulásához és erősítik azt, elősegítve a csoportidentitás kialakulását. A tanulmányból azonban az is kiderül, hogy ezek nagyon megterhelő folyamatok, és számos konfliktushoz vezethetnek, amelyek másodlagos traumatizáló hatással bírnak a környezetet használókra. Ezen a ponton újra kiemeljük a migráció dinamikájának korábban már említett kettősségét a személy oldaláról (a régi helytől való elválás és az új hellyel a kapcsolat kiépítése) és a hely oldaláról is („gyökér és út”).

Az olyan pszichológiai faktorok, mint például a migráció/költözés kíváncsisága, illetve előreláthatósága, jelentős szerepet játszanak a költözés egészségre káros hatásainak tompításában (STOKOLS, SHUMAKER, 1981; STOKOLS, SHUMAKER, MARTÍNEZ, 1983). A költözés hatásai nagyban összefüggenek a személynek az új környezeti terek minőségéről, illetve kongruenciájáról alkotott elképzeléseivel, például hogy szerinte ezek milyen mértékben támogatják személyes céljait, tevékenységeit (STOKOLS, 1981). A kutatások eredményei abban egységesek, hogy ál-

talában azok a lakóhely-változtatások bírtak a legtöbb káros hatással az egyén közérzetére, amelyek a fontos élettereken belül alacsony kongruenciaszinttel társulnak (vö. a korábban tárgyalt kettős környezetpszichológiai értékelés modellek). Azaz a lakóhely-változtatás káros vonatkozásai nemcsak a költözés előtti helyzet sajátos jellemzőitől függnék (például lakáskörülmények, szomszédok), hanem olyan faktoroktól is, mint például a személy előző lakhelyeihez való szubjektív kötődésének ereje, a személyes hajlam új környezet felderítésére és a kíváncsi jövőbeni környezeti lehetőségek elérhetőségébe vetett hit. PADER (1994) kiemeli az otthon, a környék, a város materiális kultúrájának (felépítés, térhasználat, tevékenységek) szerepét abból a szempontból, hogy lehetővé tegye egyrészt a régi kultúra megtartását, másrészt az új társadalmi értékek enkulturációját. NG (1998) korábban már említett, kanadai bevándorlókkal végzett vizsgálata során fontosnak találta a terek fizikai elrendezésének megismerését mint megküzdési mechanizmust az új azonosságtudat kialakításában a barátságatlannak megélt kultúrákkal szemben.

Szerencsés esetben a migrációs dinamika egy új letelepedés-identitás (settlement identity, FELDMAN, 1990) kialakulásához vezet, amely a költözőknél egyfajta általánosan változó selfhez kapcsolódó rugalmas helykötődési képességként is felfogható.

A MIGRÁCIÓ INDUKÁLTA VÁLTOZÁSOK IDENTITÁSALAKULÁSRA GYAKOROLT HATÁSAI

A helykötődés és a helyidentitás nem statikus képződmények, hanem az egész élet során alakuló folyamatok (GIULIANI, FELDMAN, 1993), amelyek a változó szociofizikai feltételekhez viszonylag rugalmasan alkalmazkodnak. Az újabb és újabb identitáselemek beépülésével a struktúra differenciálódik, összetettebbé válik (DÜLL, 1996). A migrációs folyamatok sajátosságai azonban eredményezhetnek olyan társadalmi helyzet- és feltételrendszert, amelyek jelentős mértékben felerősíthetik az identitás fenntartására és fejlődésére irányuló kihívásokat, és a rendszert nagyon megterhelik.

A megszokott környezetben, a szocializáció során, az adott környezethez és kulturális milióhoz adaptív alkalmazkodási stratégiákat, konfliktusmegoldó eszközöket sajátít el az ember. Ezek a mindennapi személyes interakciókban maguktól értetődő módon nyernek alkalmazást. A szűken és a tágra értelmezett otthoni környezet elhagyásával kilépünk egy olyan környezetből, ami ismerőségével, intimitásával véd, és autonómiaérzést biztosít (DÜLL, 1995). Már Hermann (idézi ERŐS, 2001) is utal arra, hogy a szülőföldet, hazát vagy akár a határok egy részének összeszorítását érintő traumatikus hatású események alkalmasak arra, hogy a közösségben fenyegető érzéseket indukáljanak, és ezzel párhuzamosan életre hívhatnak egyfajta kiszakítottságérzést is. Továbbá kiemeli, hogy az egyén integritás megőrzéséhez hasonló jelentőséggel bír a csoport új „énhatárainak” kijelölése, és azok megvédése (GREENBAUM, GREENBAUM, 1981).

A migráció során megélt környezetváltozás eredményeként a személy vagy a csoport új kontextusban kerül szembe az alkalmazkodás, adaptáció kérdésével.

Megtapasztalja a korábban működő automatizmusainak maladaptivitását. A helyváltoztatás kísérőjeként felmerülő idegenségélmény migrációban élő emberek számára gyakori, egyértelmű, jól érzékelhető jelenség. Ugyanerre az élményre vezethető vissza, hogy gyakran, már néhány napos külföldi tartózkodás idején is felébred a honvágy, és sajátos kapcsolódási igény ébred azokkal az emberekkel, akikkel egy helyről jött az utazó.

A lakókönyezet megváltoztatása *egzisztenciális éberséget* szül. A migráció ugyanis olyan helyzetet teremt, amelyben az újonnan érkező egyéneknek nagymértékű környezeti és – ezen belül – kulturális változással kell szembenéznie, megbirkóznia.

KRÍZISÁLLAPOT: MEGHATÁROZÁS, HATÁSMECHANIZMUS ÉS KÖLCSÖNHATÁSOK

A görög eredetű krízis szó magyarra lefordítva döntést, fordulatot jelent. A lélektani krízisek fogalmának leggyakrabban idézett meghatározása Caplan (idézi BAKÓ, 2002) nevéhez fűződik, aki a krízisállapotot olyan lélektanilag kritikus helyzetként írja le, amelyben a személy számára kitüntetett fontosságú veszélyeztető helyzet nem elkerülhető. Kénytelen szembenézni az előállt helyzettel, miközben megoldási próbálkozásai során megtapasztalja, hogy szokásos problémamegoldó eszközei elégtelenek. Az érzelmi krízisállapotok (Sifneost idézi BAKÓ, 2002) törvényszerűen valamilyen kockázatos eseményt követve állnak elő, és olyan feszült-fájdalmas állapotot eredményeznek, amelyben mind a jobb, mind a rosszabb irányba fordulás lehetősége nyitva áll.

A szakirodalomban általános, hogy elkülönítik a krízisek két típusát: az *eseményszerű (akcidentális)* és a *fejlődési* krízisekre. Az eseményszerű kríziseket egy adott időpontban rendszerint hirtelen megjelenő – többnyire kívülről indukált – események váltják ki. A fejlődési krízisek, amelyek részben biológiai megalapozottságúak, fejlődési életfeladatokként (ERIKSON, 1991) jelennek meg. A gyakorlati élethelyzetekben a krízistípusok természetesen nem választhatók szét ilyen egyértelműen, szoros kapcsolatban állnak egymással. Az aktuálisan munkáló fejlődési krízisek elmélyíthetik egy-egy eseményszerű krízis hatását, illetve színvonalukban hátráltatják az aktuálisan előállt váratlan életeseményekhez szükséges új megoldási stratégiák kidolgozására tett próbálkozásokat, ugyanakkor az aktuálisan megoldásra váró eseményszerű krízisek a fejlődési feladatok meglépését késleltethetik. A jacobsoni krízismátrix-elmélet együttesen írja le az eseményszerű és a fejlődési kríziskonceptiót. Jacobson (idézi PILLING, 2003) a krízist olyan időszakként írja le, melynek időtartama néhány hónapos terjedelemtől éveken át tarthat, miközben az egyén nagy valószínűséggel többszörös érzelmi fenyegetettséget él át, és sebezhetőbbé, sérülékenyebbé válik.

A MIGRÁCIÓ MINT ESEMÉNYSZERŰ KRÍZIS

A migráció folyamatának szociális és térbeli beilleszkedési/illesztési aspektusai, valamint a mindennapok során gyors egymásutániságban felbukkanó változtatás iránti követelményei fokozottan veszik igénybe az egész személyiséget. A szülőföldre kötődő identitáselemek inadaptívakká válásának élménye természetesen leg az identitáselemek „elvesztésének” élményét, krízisét indukálja. Tehát a migrációs folyamatokat – a krízisirodalom terminológiai keretei között – akcidentális (eseményszerű) kríziseknek tekinthetjük. Sőt, amennyiben a migráció egy szűkebb vagy tágabb közösséget érint, magán viselheti akár a katasztrófhelyzetek jellegzetességeit is.

Mindez szervesen kapcsolódik a korábban tárgyalt identitás témához. Az ön-meghatározás történeti vonatkozásai kapcsán PATAKI (1989) kiemeli, hogy az éles történelmi fordulatok során a korábban helytálló identitásminták fenntarthatatlannokká válnak. Ennél fogva például minden társadalmi mozgalom vagy változás – nyíltan vagy közvetve – új identitásmintákat is kinyilvánít, új kereteket kínál az egyén identitásképzési műveleteihez.

AZ IDENTITÁS FENYEGETETTSÉGE

A szakirodalomban az identitás fenyegetettsége alatt olyan társadalmilag irányított helyzeteket és feltételeket jeleznek, amelyek az egyén identitását személyes és szociális aspektusaiban egyaránt megkérdőjelezzik, szélsőséges formában pedig a személy eliminálására törekszenek (ERŐS, 2001). Ha eltekintünk a társadalom felől érkező szélsőséges hatásoktól, az egyén egész élete folyamán szembetalálkozik az önazonosságát megkérdőjelező hatásokkal (ERIKSON, 1991). Ezeket a kihívásokat és a rájuk adott válaszokat Erős az identitás „természetes” fejlődése alapvető meghatározójának és ezzel együtt az identitás lényegének tekinti. Az identitás változásai újabb és újabb megküzdési stratégiák kidolgozását, és ezek személyiségbe való beépítését igényelhetik. BREAKWELL (1986) az egyén identitásfolyamataira fókuszálva közelíti meg az identitásfenyegetés jelenségét. Egyéni identitásunkat fenyegetve érezhetjük azokban az esetekben, amikor új identitáselemek felvételére irányuló asszimilációs, majd az így kialakuló struktúrához való akkomodációs törekvéseink, illetve a régi és új identitástartalmaknak jelentést adó értékelés nem felel meg az identitást szabályozó alapvető elveknek: a kontinuitásnak, a személy elkülönültségének és önbecsülésigényének.

MIGRÁCIÓ ÉS VESZTESÉG

Az eseményszerű krízisek döntő többségükben veszteségélmény kíséretében jelentkeznek. A veszteség, amely lehet egy kapcsolat vagy személy elvesztése, de akár egy eszme, identitáselem, munkahely elvesztése is, minden esetben nagyon hasonló feldolgozási folyamatot igényel (PILLING, 2003). A krízisirodalomban kon-

szenzus alakult ki arról, hogy a gyász az egyik legerősebb krízisprovokáló tényező. Különösen fontos ez abban az esetben, ha kiterjesztjük a pszichoanalitikus tárgyvesztés-értelmezés határait a szignifikáns személy elvesztésén túli eseményekre. FRIED (1963) párhuzamba állította a helyvesztés élményét a fontos személyek elvesztésének hatására jelentkező gyásszal. Pszichodinamikus elméletében úgy véli, hogy egy fontos hely elhagyása szakadást eredményez a folytonosságélményben, „mivel elválasztja egymástól az identitás egyébként szoros összefüggésben levő komponenseit, a téri és a csoportidentitást” (DÚLL, 2002, 2). A migrációban élő embereknek gyakorlatilag azonos időben kell megküzdeniük a régi környezet elhagyásával járó veszteségélménnyel, illetve az új helyhez való alkalmazkodás kihívásaival.

A GYÁSZ FOLYAMATA

A veszteség által kiváltott reakciók, magatartási formák összessége a gyász. A veszteségre adott reakciók számos tényező által meghatározottak (például életkor, nem, előzetes életesemények), tehát nagyon egyéniek. A statisztikai adatokon alapuló „normál gyász” folyamatának leírására a szakirodalomban többféle szakaszolás terjedt el. A modellek sokfélesége is alátámasztja a gyász folyamatának összetettségét, és az éles határok megvonásának hiányosságait. Logikailag a három szakaszos beosztások mutatnak legélesebb elhatárolódást. E felosztások a gyászmunka egyéni színezetének hangsúlyozása mellett elkülönítenek egy érzelmi sokk által jellemezhető szakaszt, melynek fő gondolkodásbeli jellegzetessége a tagadás. Ezt a veszteség tudatosulásának második szakasza követi, ami a gondolatok szintjén az elvesztett tárggyal való elmélyült foglalkozásban jelenik meg. Végül a normál gyász harmadik szakaszának a legtöbb kutató a személyiség újraszerveződése által létrejövő felépülés-integrációt tekintik (PILLING, 2003). Saját kutatásainkban a BAKÓ (2002) által felvázolt háromszakaszos modellt alkalmazzuk, aki a veszteség első stádiumát az el nem fogadással és tudomásul nem vétellel jellemzi, a második szakasz a tudatosítás szakasza, amelyben egyszerre vannak jelen az elfogadás és az elutasítás jellegzetességei. Ez a fázis lehetőséget teremt a veszteségfeldolgozás megkezdésére. A harmadik szakaszban megy végbe a veszteség okozta élmények személyiségbe történő integrációja.

A háromszakaszos modellek hátránya általában, hogy a gyászfolyamat középső, leghosszabb szakaszának változásait nem érzékeltetik (PILLING, 2003). Tartalom-elemzésünkben a veszteségfeldolgozás tudatosítás által megindított középső szakaszban lezajló változások szemléltetéséhez további alszakaszokat – kódokat (elszakadást, kötődést és ambivalenciát tükröző válaszok) – alkalmaztunk.

VIZSGÁLATAINK CÉLJA

Az alább ismertetett vizsgálatokban – amelyek egy nagyobb léptékű kutatás első lépései – a Vajdaságból Magyarországra áttelepült fiatalok helykötődését és hely-

identitását kutatjuk kérdőívekkel, projektív eljárásokkal és – korábbi, itt ismertetésre nem kerülő vizsgálatainkban – a szociális atom módszerének környezetpszichológiai változatával (HORVÁT, 2001, közlésre benyújtva; HORVÁT, DÜLL, 2002; HORVÁT, DÜLL, LÁSZLÓ, 2004, 2005).

A VIZSGÁLATOK

1. vizsgálat. A veszteségélmény tematizálásának vizsgálata a migráció narratívumaiban

Hipotézis

FRIED (1963) elméletének értelmében azt vártuk, hogy a migráns vizsgálati személyek kifejezik a szülőváros, szülőföld elhagyása következtében fellépő veszteségélményüket, és így az interjúk elemeiből kiemelhetők lesznek a veszteségélmény különböző szakaszainak tematikus egységei. Feltételeztük továbbá, hogy a szülőföldelhagyás időtartamának előre haladtával a migránsok a veszteségfeldolgozás folyamatában is előrébb tartanak. Tehát azt vártuk, hogy a több éve Magyarországon tartózkodók válaszai között több olyan tartalmi elemet találunk, amelyek a veszteség tudatosítását és integrációját ragadják meg, mint az első éve Magyarországon tartózkodók válaszai között.

Vizsgálati minta

48 szegedi, kollégiumban élő, vajdasági származású, felsőfokú oktatásban részt vevő diák alkotta a vizsgálati mintát. Valamennyien magyar nemzetiségűek, tanulmányaik anyanyelven történő folytatása céljából hagyták el szülőföldjüket. A minta nemi megoszlása: 23 férfi, 25 nő. Életkoruk szerint 19–26 év közöttiek (átlag = 21,88; szórás = 2,07). A résztvevőket a Magyarországon tartózkodás időtartama szerint három csoportba soroltuk: *1. csoport*: első éve Magyarországon tartózkodók (16 fő); *2. csoport*: három-négy éve Magyarországon tartózkodók (13 fő); *3. csoport*: öt vagy több éve Magyarországon tartózkodók (19 fő).

Módszer

A vizsgálat módszere mondatbefejezésen alapuló félig strukturált projektív interjúfelvétel volt¹ (HORVÁT, 2004). A gyászélményt az interjúválaszként kapott narratívumok kvalitatív elemzésével (tartalomelemzés, EHMANN, 2002) kívántuk tematizálni. Az interjúk kérdéseire adott válaszok narratív vonatkozásának megítélése többsíkú. A válaszokat akár álnarratívumként is értelmezhetjük (LÁSZLÓ, 1999), mivel a történet fonalát az interjúkészítő fonja a vizsgált jelenség értelmezhető kontextusának létrehozása érdekében. Ezzel szemben viszont JOVCHELOVICH

¹ Az interjúk felvételében segítségünkre voltak Bakos Adolf, Novák Mónika és Raffai Sarolta, mindannyian a Szegedi Tudományegyetem pszichológia szakos hallgatói.

(1995/2001) valódi narratív műfajnak tekintette az interjút. A jelen tanulmányban interjúalanyaink válaszait narratívumnak tekintjük abban az értelemben, miszerint a válaszokban annak „szervező elvével” (SARBIN, 1986/2001) találkozunk, ahogyan a személyek értelmet adnak a körülöttük lévő világnak, és szociális reprezentációkat alakítanak ki vele kapcsolatban. A félig strukturált interjú befejezésre váró mondatai voltak: 1. *Itt lakom Magyarországon...*; 2. *Az eredeti és az új lakóhelyem...*; 3. *Én...(helyettesítse be a hovatarozás helyét) -i vagyok...*; 4. *A jövőm úgy tervezem, hogy...*

Feldolgozás

A tartalomelemzéshez az Atlas.ti tartalomelemző programot használtuk. Elemző munkánk során egy saját kialakítású háromszakaszos modellt (BAKÓ, 2002 nyomán) alkalmaztunk. A veszteségtematizálás operacionalizálásának céljából a szakaszokhoz kategóriarendszert (1. táblázat) illesztettünk. Az egyes szakaszokat – az árnyaltabb leíró funkció érdekében – további alszakaszokra – az 1. táblázatban „kódok” megjelölés – bontottuk.

1. táblázat. Háromszakaszos modell a veszteség stádiumainak azonosításához

A veszteség stádiumai		Kódok elnevezései
I. szakasz	El nem fogadás, tudomásul nem vétel	Tagadás
		Elutasítás
II. szakasz	Tudatosítás, ambivalencia az elfogadás és az elutasítás mentén	Elszakadásélmény tematizálása
		Kötődést hangsúlyozó válaszok
		Ambivalens viszonyulás
III. szakasz	Integráció, a veszteség okozta élmények integrációja a személyiségbe	Integráció

A szülőföld elhagyását követő veszteségélmény stádiumainak leírására alkalmazott kódokat és azok leírását – példákkal illusztrálva – lásd a 2. táblázatban. A kódolás alapján a szöveg egy vizsgálati személytől származó narratívumában a veszteségfeldolgozás több szakaszára jellemző tartalmak is előfordulhattak.

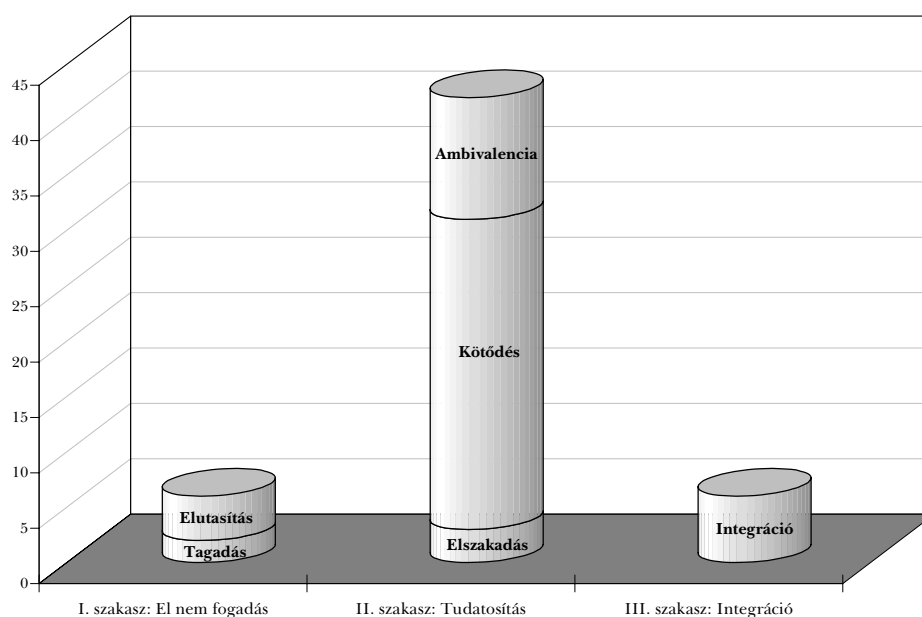
2. táblázat. A veszteségélmény stádiumainak leírására alkalmazott kódok és leírásuk, példákkal

A veszteség stádiumai	Kód elnevezése	Definíció	Példák
I. szakasz: El nem fogadás, tudomásul nem vétel	TAGADÁS	A válaszokban megjelenik az eredeti lakóhely jelentőségének határozott tagadása.	(101:104) nincs nagy távolság, mégsem járok haza minden hétvégén

A veszteség stádiumai	Kód elnevezése	Definíció	Példák
<i>I. szakasz:</i> El nem fogadás, tudomásul nem vétel	ELUTASÍTÁS	Az eredeti lakóhelytől való távolságtartás hangsúlyozása, az eredeti lakóhely kedvezőtlen színben való feltüntetése, kritizálása.	(382:382) Ada unalmas város, nem sok emberrel tartom ott a kapcsolatot.
<i>II. szakasz:</i> Tudatosítás, ambivalencia az elfogadás és az elutasítás mentén	ELSZAKADÁS-ÉLMÉNY TEMATIZÁLÁSA	Az eredeti lakóhelytől való elválás élményének tematizálása.	(191:192) Nehéz volt távol kerülni az otthonomtól, de már beletörődtem. (519:520) vajdasági vagyok, ott születtem, ott voltam gyerek, ott voltam boldog, de már nem biztos, hogy oda tartozom.
	KÖTŐDÉST HANGSÚLYOZÓ VÁLASZOK	Az eredeti lakóhelyhez fűződő kötődés tematizálása.	(151:153) érzelmileg természetesen az eredeti lakóhelyem tud csak táplálni, hisz a barátoktól kapott szeretet teljesen más, mint a családtól kapott...
	AMBIVALENS VISZONYULÁS	A válaszok az eredeti lakóhelyhez való ket-tős viszonyulást feje-zik ki: az elfogadás és a távolságtartás ambivalenciája mentén.	(210:213) jugoszláviai vagyok, aminek vannak jó és rossz oldalai. Rossz oldala, hogy az ország elég fejlet-len, nincs felsőoktatás az anyanyelvemen. Jó oldala viszont, hogy a magyar és a szerb mentalitás, temperamentum így keveredik bennem. Ezért jobb az alkalmazkodóképességem, kedélyem, jobban feltalálom magam... a két otthonomban
<i>III. szakasz:</i> Integráció – a veszteség okozta élmények személyiségbe történő integrációja	INTEGRÁCIÓ	Az eredeti lakóhely hatásainak és tulajdonságainak integrációjára tett utalások az aktuális élethelyzetben.	(603:604) már szegedi vagyok, hosszú évek óta, viszont a szívemben mindig melegen él otthonom.

Eredmények

A kutatás jelenlegi fázisában fontos eredménynek tekintjük magának a kategória-rendszernek a létrehozását. A számszerű eredmények feldolgozásának jelen fázisában gyakorisági adatokra támaszkodunk, a narratívumok további kvantitatív és kvalitatív elemzése folyamatban van. A gyakorisági adatok alapján kiindulási hipotézisünk igazolódott, a válaszok alapján sikerült azonosítani a veszteségélmény különböző szakaszainak tematikus egységeit.

1. ábra. A veszteségfeldolgozás három szakaszába sorolható válaszok megoszlása kódonként szemlélítve

A válaszadók többsége az elfogadás és az elutasítás ambivalenciája mentén megjelenő tudatosítás szakaszára jellemző válaszokat adott. Az összes tematizált válaszok 50%-a a kötődést hangsúlyozó válaszok kategóriájába tartozik. Tendenciózus eltolódás figyelhető meg a veszteségfeldolgozás első és utolsó szakaszának tematizálása tekintetében az egy, illetve öt éve Magyarországon tartózkodó válaszadók esetén. Az öt éve Magyarországon tartózkodók válaszai közül csak egy sorolható a tagadás kategóriájába, és abszolút többségben vannak az integrációt jelző elemek. Az első évben Magyarországon tartózkodók nem tematizáltak a veszteségélmény integrációjára utaló válaszokat. Ezek az adatok alátámasztják a szülőföld elhagyásának időtartamára vonatkozó hipotézisünket, amelyben azt vártuk, hogy a több

éve Magyarországon tartózkodók válaszai között több olyan tartalmi elemet találunk, amelyek a veszteség tudatosítását és integrációját ragadják meg, mint az első éve Magyarországon tartózkodók válaszaik között.

Tanulságok, továbbgondolás

A kettős környezeti értékelés modellek fényében – a veszteségélmény tematizálását követően – érdemes lesz vizsgálatokat végezni az új lakókörnyezetbe való sikeres beilleszkedés feltárására is. Elvárásunk szerint a veszteségélmény megfelelő feldolgozása segíti az új környezetbe való sikeres beilleszkedést. A vizsgálatok későbbi szakaszában pedig mindenképp kíváncsiak leszünk a kettős migrációs dinamika empirikus kimutatására. A szisztematikusság jegyében azonban a jelenleg zajló vizsgálatok következő lépéseként arra vállalkoztunk, hogy egy nagyobb vizsgálati minta bevonásával összevessük a lakóhely-változtatás két típusának (nevezetesen a határon belüli és a határok közötti lakóhely-változtatás) veszteségfeldolgozási mintázatát.

2. vizsgálat. A lakóhely-változtatás típusa és a helyvesztés élmény

A fenti probléma vizsgálatára kérdőíves vizsgálatot végeztünk. A kérdőív a helyvesztéseken kívül kiterjedt a migránsok társas kapcsolatainak összetételének, az életükben kiemelt helyek jelentőségének vizsgálatára is. Jelen tanulmányunkban ebből az összetett vizsgálatból egyetlen témát emelünk ki: a migráció következtében fellépő veszteségélménnyel való megküzdés kérdését, ezzel párhuzamosan a helykötődés megragadásához alkalmazott kvalitatív kutatás bemutatását.

Hipotézisek

1. Első vizsgálatunk eredményeinek megismétlődését vártuk abban a tekintetben, hogy a vizsgálati személyek szabad mondatbefejezéseikben utalnak a lakóhely-változtatás (szülőváros elhagyása) következtében fellépő veszteségélményükre – vagyis a veszteségélmény következtében spontán tematizálásának igazolódását feltételeztük. 2. Azt vártuk továbbá, hogy a két lakóhely-változtató vizsgálati csoport különbözik a veszteségélménnyel való megküzdés fokában. A határon belüli lakóhely-változtatók számára kisebb változást jelent a szülőváros elhagyása, melynek következtében kisebb veszteségélményt élnek át, amellyel könnyebb lesz megküzdniük. Ennek eredményeként mondatbefejezéseikben kevesebb olyan választ adnak, amelyek a veszteségfeldolgozás első két szakaszába (tagadás és tudatosítás) sorolhatók. 3. Az elsőként ismertetett vizsgálatunk eredményei alapján azt vártuk, hogy a hosszabb ideje Szegeden tartózkodók (3. és 4. idői csoport) tovább jutottak a veszteségfeldolgozásban, mint a szülővárosuktól kevesebb ideje távol élők (1. és 2. idő csoport).

Vizsgálati minta

76 szegedi egyetemi hallgató vett részt a vizsgálatban, a Szegedi Tudományegyetem nappali tagozatos hallgatói, valamennyien magyar nemzetiségűek, akik tanulmányaik folytatása érdekében elhagyták szülővárosukat. 50–50% (azaz 38–38 fő) volt a határon belüli és a határon át történő lakóhely-változtatók aránya. A minta nemi megoszlása 35 férfi, 45 nő. Életkoruk szerint 18–27 év közöttiek (átlag = 21,51; szórás = 1,97). A résztvevők 1–10. évüket töltötték Szegeden, átlag = 2,98; szórás = 1,97). A vizsgálati személyeket a Szegeden tartózkodás időtartama szerint négy csoportba soroltuk: 1. csoport: 0–1 éve Szegeden élő „elsőévesek” (27 fő); 2. csoport: 1,5–3 éve Szegeden élők, túl az első év megpróbáltatásain, távol a befejezéstől (14 fő); 3. csoport: 3,5–6 éve Szegeden élők, tanulmányaik első szakaszának lezárásához közeledők (30 fő); 4. csoport: 6-nál több éve Szegeden tartózkodók, tartósan Szegeden élők (5 fő).

Módszer

A vizsgálat módszere a projektív mondatbefejezés volt. A kérdőívben az alapadatokon (életkor, nemzetiség, a születés helye, Szegeden eltöltött évek száma) túl egy tapasztalatokon alapuló, saját kialakítású projektív kérdéssor szerepelt. A vizsgálati személyeket feladata az volt, hogy gondolataiknak, érzéseiknek megfelelően folytassák a megkezdett mondatokat: 1. *Itt lakom Szegeden...*; 2. *Az eredeti és az új lakóhelyem...*; 3. *Én... (helyettesítse be a hovatartozás helyét) -i vagyok...*; 4. *A jövőm úgy tervezem, hogy...*

Elemzés

A kapott válaszokat tartalomelemzésnek vetettük alá. A kódolást két, illetve három fős független kódolókból² álló csoportokban végeztük. A kódolók közötti egyetértés 87% volt, a vitatott tartalmak esetében a kódolók közösen döntöttek a végleges kód meghatározásáról. Tartalomelemzési eljárásunkban a korábbi vizsgálatokhoz képest, annak tapasztalatai alapján, három módosítást hajtottunk végre, amelyekből kettő az alkalmazott kategóriarendszer összetételét, a harmadik pedig a kódolási egységek tartalmi kereteit érintette: 1. Az el nem fogadást hangsúlyozó első szakasz és a tudatosítást magába foglaló második, veszteségfeldolgozási szakasz határán létrehoztunk egy újabb kategóriát, melynek célja annak azonosítása, hogy a válaszadóban tudatosul ugyan az eredeti lakóhely jelentősége, ugyanakkor – annak jelzésével, hogy számára csak a múltat jelenti – elutasítja az eredeti lakóhely jelenben betöltött jelentőségét. 2. A veszteségtáriumok második szakaszához tartozó két alszakaszból – a kötődésélményt és az elszakadásélményt jelölő alszakaszokból – egy közös kategóriát képeztünk, melynek elnevezése: a kötődés tematizálása. A független kódolókkal történő egyeztetés során kikristályosodott, hogy a

² Kódolók voltak: Békési Adrien, Hangyál Tamás, Kiss Ágnes, Lázár Krisztián, Pesics Zsuzsanna és Vasas Réka, mindannyian a Szegedi Tudományegyetem pszichológia szakos hallgatói.

két élmény operacionalizált szétválasztása mesterségesnek tekinthető. Mindkét kategória kötődést hangsúlyoz, a kötődés jelenségének a kötés és oldás³ (vö. fentebb: gyökér és út) dinamizmusa mentén. 3. Az elemzett tartalmi egységeket érintő változás értelmében minden vizsgálati személy mondatbefejezései csak egy kódot kaphattak, tehát így módon a besorolás szakasza azt is jelzi, hogy hol tart a vizsgálati személy a szülőváros elhagyását követő veszteségélmény feldolgozásában.

3. táblázat. Kategóriarendszer a veszteség stádiumai tematizálásának megragadásához az eredeti lakóhely elhagyását követően

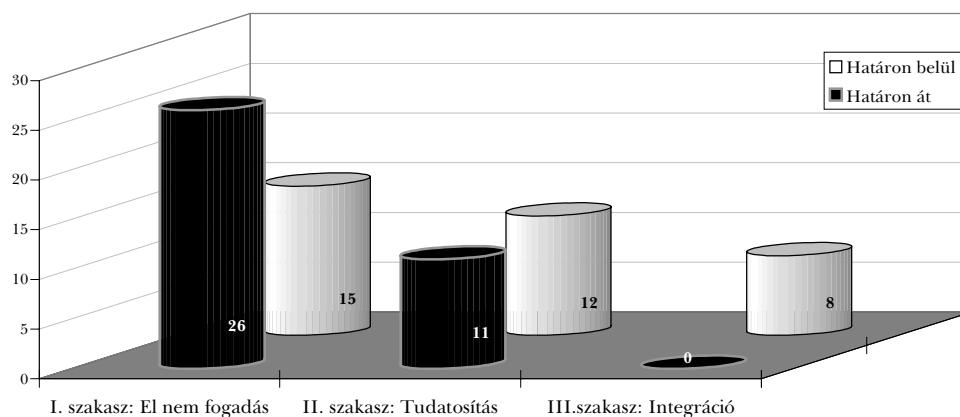
A veszteség stádiumai	Kód elnevezése	Definíció
I. szakasz: El nem fogadás, tudomásul nem vétel	1. TAGADÁS	A válaszokban megjelenik az eredeti lakóhely jelentőségének határozott tagadása.
	2. ELUTASÍTÁS	Az eredeti lakóhelytől való távolságtartás hangsúlyozása, az eredeti lakóhely kedvezőtlen színben való feltüntetése, kritizálása.
	3. CSAK A MÚLTBAN VAN JELENTŐSÉGE	Annak hangsúlyozása, hogy az eredeti lakóhely jelentősége elmúlt.
II. szakasz: Tudatosítás, ambivalencia az elfogadás és az elutasítás mentén	4. KÖTŐDÉS TEMATIZÁLÁSA	Az eredeti lakóhelyhez fűződő kötődés és elválás élményének tematizálása.
	5. AMBIVALENS VISZONYULÁS	A válaszok az eredeti lakóhelyhez való kettős viszonyulást fejezik ki: az elfogadás és a távolságtartás ambivalenciája mentén.
III. szakasz: Integráció – a veszteség okozta élmények személyiségbe történő integrációja	6. INTEGRÁCIÓ	Az eredeti lakóhely hatásainak és tulajdonságainak integrációjára tett utalások az aktuális élethelyzetben.

Eredmények

A vizsgálat gyakorisági adatai alapján első és második hipotézisünk igazolódott.

1. A vizsgálati személyek 90,8 %-a ($n = 69$) mondatbefejezéseiben megfogalmazott a lakóhely-változtatáshoz fűződő veszteségélmény szakaszait tükröző gondolatokat.
2. A csoport összehasonlítás elemzéséhez khi-négyzet próbát alkalmaztunk, ami szignifikáns különbséget mutatott a résztvevők két csoportja között ($\chi^2 = 10,41$, $p < 0,005$), lásd a 2. ábrán.

³ A kötés és oldás metaforája utalás Verena KAST (2003) kapcsolati dinamikára és válásra vonatkozó leírására.

2. ábra. A két vizsgált csoport összehasonlítása a veszteségfeldolgozás három szakaszába sorolható kódok megoszlása alapján

A határon át történő lakóhely-változtatók 70,3%-a ($n = 26$) fogalmazott meg *el nem fogadást*, miszerint *nem vesz tudomást* az eredeti lakóhely elhagyását követő veszteségélményekről. Közülük 4 fő (13,4%) határozott *elutasítással* reagált, 22 fő (86,4%) vélekedett úgy, hogy az eredeti lakóhely *csak a múltat jelenti*. Ezzel szemben a határon belüli lakóhely-változtatók válaszai között 39,5%-ban ($n = 15$) találtunk *el nem fogadó viszonyulást*. Ezen belül 1–1 fő tagadó és elutasító válaszkategóriával találkozhatunk, és 13 fő (36,1%) válaszai tükrözték annak hangsúlyát, hogy a szülőváros csak a múltat jelenti.

A határon át történő és határon belüli helyváltoztatók válaszai hasonló arányban sorolhatók a második veszteségsztádium tartalmi kategóriáiba. A határon át történő helyváltoztatók 29,7%-a ($n = 11$), a határon belüli helyváltoztatók 31,6%-a ($n = 12$) fogalmazta meg a lakóhelyvesztés tudatosulását. Ezen belül azonban figyelemre méltó eltérést találhatunk az alszakaszok szintjén.

A határon át történő helyváltoztatók közül 9 fő (23,7%) fogalmazott meg egyfajta ambivalens attitűdöt az eredeti lakóhellyel szemben. A határon belüli lakóhely-változtatók között mindössze 3 fő esetében találhatunk (7,9%) ambivalens viszonyulást tükröző választ. A veszteség tudatosítási folyamatát leíró másik alszakaszt a kötődést hangsúlyozó válaszok alkotják. A határon át történő helyváltoztatók közül mindössze 2 fő (5,3%) fogalmazott meg nyíltan egyfajta kötődést az eredeti lakóhelyhez, ebbe a tartalmi kategóriába tartozó válaszokat a határon belüli lakóhely-változtatók között 9 fő esetében (23,7%) találunk.

3. A két vizsgálati csoport között eltérést tapasztalhatunk a veszteségfeldolgozás harmadik szakasza, az eredeti lakóhely elhagyásával járó veszteségélmény személyiségbe történő integrációja területén. A határon át történő lakóhely-változtatók közül senki sem adott ebbe a szakaszba sorolható válaszokat, ezzel szemben a határon belüli lakóhely-változtatók 22%-a ($n = 8$) vélekedett így.

Korábbi vizsgálatunkkal ellentétben, nem tapasztaltunk jelentős eltérést a vizsgálati személyek között a Szegeden tartózkodás időtartama és a veszteségfeldolgo-

zás stádiumainak tekintetében. Ennek egyik lehetséges magyarázata az így létrehozott idői csoportok heterogenitása (beletartoznak a migráció mindkét csoportjába sorolt vizsgálati személyek), míg az idői csoportok további bontásában akadályt jelentett az egyes csoportokba jutó alacsony elemszám.

Az eredmények értékelése

Vizsgálati hipotéziseink igazolódtak. A vizsgálati személyek a projektív kérdőív szabad mondatbefejezéseiben spontán módon utaltak a lakóhely-változtatás (szülőváros elhagyása) következtében fellépő veszteségélményre. Az 1. vizsgálat eredményeivel egybevetve állíthatjuk, hogy a lakóhely-változtatás inherens módon magába foglalja a környezetpszichológiai helyvesztés élményét. A két vizsgálati csoport (határon át, illetve határon belül költözők) jelentős mértékben különbözik a veszteségélménnyel való megküzdésben. A határon át történő lakóhely-változtatók mondatbefejezései a veszteségfeldolgozás (gyászmunka) korai stádiumát jelző tartalmi kategóriákba sorolhatók.⁴ A tagadás, az elutasítás és az ambivalens viszonyulás stádiumai valószínűleg gátolják a lakóhely-változtatás során elvesztett hely- és csoportidentitás elemeinek személyiségbe történő integrációját. A lakóhely-változtatás két típusa közötti eltérés feltehetően az országhatár szimbolikus és tényleges jelentőségével, *territoriális jelentésével* magyarázható. Az elhatároló funkció fokozza a „gyökerezettség” érzésének veszteségét.

ÖSSZEFOGLALÁS, TOVÁBBI TERVEK

Tanulmányunkban a lakóhelyvesztés, pontosabban a szülővároshoz fűződő helykötődés változását vettük górcső alá határon belüli és határon át költözők vizsgálata által. A jelen tanulmány elsődleges célja a migráció következtében fellépő helyvesztés a gyász, a veszteségélménnyel való megküzdés tényének leírása, és ezzel párhuzamosan a helykötődés megragadásához alkalmazott kvalitatív kutatási stratégia bemutatása volt. Tapasztalataink alapján az alkalmazott mondatbefejezésen alapuló kutatási módszer – projektív jellegzetességeinél fogva – alkalmas arra, hogy a mindennapi élet szintjén érezhető, ám nehezen tudatosuló jellege miatt a korábbi vizsgálataink (HORVÁT, 2001) során használt félig strukturált interjúkkal és attitűdskálákkal nehezen vizsgálható helyvesztés élményét megragadja. A projektív mondatbefejezések során kapott válaszok elemzéséhez alkalmasnak bizonyult a saját kidolgozású kategóriarendszer, amelynek lényege a krízisirodalom tárgyvesztés-elméletén alapuló gyászfeldolgozási szakaszok adaptálása a lakóhely-elhagyáskor kialakuló veszteségélményhez. Vizsgálataink igazolják, hogy a gyász folyamata lejártszódik a szülőváros elhagyását (helyvesztés) követően is.

⁴ Természetesen a rendelkezésünkre álló anyag feldolgozása az árnyalt kép érdekében abban az irányban is zajlik jelenleg, hogy hogyan függ ez össze az itt tartózkodás időtartamával stb.

A kettős környezeti értékelésmoდელებ fényében mindenképp kívánatos lesz a kettős migrációs dinamika empirikus kimutatása. A veszteségélmény megragadását követően tervezzük a vizsgálati módszerek kibővítését az új lakókörnyezetbe való sikeres beilleszkedés vizsgálatával. Elvárásunk szerint a veszteségélmény sikeres feldolgozása, személyiségbe történő integrációja segíti az új környezetbe való sikeres beilleszkedést.

IRODALOM

- ALTMAN, I., LOW, S. M. (1992) Place attachment: A conceptual inquiry. In Altman, I., Low, S. M. (eds) *Place attachment*. 1–13. Plenum Press, New York
- BAKÓ T. (2002) *A verem mélyén. Könyv a krízisről*. Psycho Art, Budapest
- BERRY, J. W., POORTINGA, Y. H., SEGALL, M. H., DASEN, P. R. (1992) Acculturation and culture contact. In Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., Dasen, P. R. *Cross-cultural psychology: Research and applications*. 271–292. Cambridge University Press, New York
- BIEL, A. (1982) Children's spatial representation of their neighborhood: A step towards a general spatial competence. *Journal of Environmental Psychology*, 2, 193–200.
- BIERBRAUER, G., PEDERSEN, P. (1966) Culture and migration. In Semin, G. R., Fiedler, K. (eds) 399–422. *Applied social psychology*. Sage, London
- BONEVA, B., FRIEZE, I. H., FERGILOJ, A., JAROŠOVÁ, E., PAUKNEROVÁ, D., ORGOCKA, A. (1998) Achievement, power, and affiliation motives as clues to (e)migration desires: A four-countries comparison. *European Psychologist*, 3 (4), 247–254.
- BREAKWELL, G. M (1986) *Coping with threatened identities*. Methuen, London
- BROWN, B. B., HARRIS, P. B. (1989) Residential burglary victimization: Reactions to the invasion of a primary territory. *Journal of Environmental Psychology*, 9, 119–132.
- BROWN, B. B., PERKINS, D. D. (1992) Disruptions in place attachment. In Altman, I., Low, S. M. (eds) *Place attachment*. 253–278. Plenum Press, New York
- BROWN, L. A., MALECKI, E. J., PHILLIBER, S. G. (1977) Awareness space characteristics in a migration context. *Environment and Behavior*, 9 (3), 336–348.
- DEVINE-WRIGHT, P., LYONS, C. (1997) Remembering pasts and representing places: The construction of national identities in Ireland. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 33–45.
- DÚLL A. (1995) Az otthon környezetpszichológiai aspektusai, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 51 (5–6), 345–377.
- DÚLL A. (1996) A helyidentitásról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 52 (4–6), 363–391.
- DÚLL A. (2002) Ember és környezet affektív kapcsolata: a helykötődés. *Alkalmazott Pszichológia*, 4 (2), 49–65.
- EHMANN B. (2002) *A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum, Budapest
- ERIKSON, E. H. (1991) *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat Kiadó, Budapest
- ERŐS F. (2001) *Az identitás labirintusai*. Janus–Osiris, Budapest

- EURELINGS-BONTEKOE, E. H. M., TOLSMA, A., VERSHUUR, M. J., VINGERHOETS, A. J. J. M. (1996) Construction of a homesickness questionnaire using a female population with two types of self-reported homesickness. Preliminary results. *Personality and Individual Differences*, 20 (4), 415–421.
- FELDMAN, R. M. (1990) Settlement-identity: Psychological bonds with home place in a mobile society. *Environment and Behavior*, 22, 183–229.
- FRIED, M. (1963) Grieving for a lost home. In Duhl, L. J. (ed.) *The urban condition*. 151–171. Basic Books, New York
- FURNHAM, A., BOCHNER, S. (1986) *Culture shock*. Methuen, New York
- GIULIANI, M. V. (1991) Toward an analysis of mental representations of attachment to the home. *Journal of Architectural and Planning Research*, 8 (2), 133–145.
- GIULIANI, M. V., FELDMAN, R. (1993) Place attachment in developmental and cultural context. *Journal of Environmental Psychology*, 13, 267–274.
- GRAUMANN, C. F. (1983) On multiple identities. *International Social Science Journal*, 35, 309–321.
- GREENBAUM, P. E., GREENBAUM, S. D. (1981) Territorial personalization: Group identity and social interaction in a Slavic-American neighborhood. *Environment and Behavior*, 13, 574–589.
- GUSTAFSON, P. (2001) Roots and routes: Exploring the relationship between place attachment and mobility. *Environment and Behavior*, 33 (5), 667–686.
- HORVÁT M. T. (2001) *A vajdasági magyar fiatalok szülőföldhöz kötődésének vizsgálata*. Szakdolgozat (témavezető: Ritoók M.). Tanácsadó szakpszichológus képzés, ELTE, Budapest
- HORVÁT M. T. (megjelenés alatt) Gondolatok a migráció identitásmódosító hatásairól: Magyarországon élő, vajdasági származású magyar fiatalok helyidentitásának vizsgálata. *Alkalmazott Pszichológia*
- HORVÁT M. T., DÜLL A. (2002) Az otthon reprezentációjának vizsgálata a Magyarországon élő vajdasági magyar fiatalok körében. Előadás. *Magyar Pszichológiai Társaság XV. Országos Tudományos Nagygyűlése*. 2002. május 30–június 2. Szeged. *Előadás-kivonatok*, 110.
- HORVÁT M. T., DÜLL A., LÁSZLÓ J. (2004) Az új lakókörnyezethez való alkalmazkodás narratíváinak elemzése. Előadás. *Magyar Pszichológiai Társaság XVI. Országos Tudományos Nagygyűlése*. 2004. május 28–30. Debrecen. *Előadás-kivonatok*, 71.
- HORVÁT M., T., DÜLL, A., LÁSZLÓ, J. (2005) The effects of migration in identity structures of young Hungarians. Presentation. *International Conference on Children and Youth in emerging and transforming societies*, Jun 29–July 3, 2005. Oslo
- JOVCHELOVITCH, S. (1995) Szociális reprezentáció és narrativitás: a közélet történetei Brazíliában. In László J., Tomka B., szerk. (2001) *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. 175–188. Kijárat Kiadó, Budapest
- KAST, V. (2000) *Kötés és oldás: új lehetőségek gyász és válás után*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- LÁSZLÓ J. (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Scientia Humana, Budapest
- LITTLE, B. R. (1987) Personality and the environment. In Stokols, D., Altman, I. (eds) *Handbook of environmental psychology*. Vol.1. 205–245. Wiley, New York
- MAZUMDAR, S., MAZUMDAR, SH., DOCUYANAN, F., McLAUGHLIN, C. M. (2000) Creating a sense of place: The Vietnamese-Americans and Little Saigon. *Journal of Environmental Psychology*, 20, 319–333.

- MEHRABIAN, A. (1976) *Public places and private spaces: The psychology of work, play and living environments*. Basic Books, New York
- NG, C. F. (1998) Canada as a new place: The immigrants experience. *Journal of Environmental Psychology*, 18, 55–67.
- PADER, E.-J. (1994) Sociospatial relations of change. Rural mexican women in California. In Altman, I., Churchman, A. (eds) *Women and environment*. 73–103. Plenum Press, New York
- PATAKI F. (1989) Identitás–személyiség–társadalom. In Váriné Sz. I., Niedermüller P. (szerk.) *Az identitás – kettős tükröben*. 17–38. TIT, Budapest
- PILLING J. (2003) A gyász lélektana. In Pilling J. (szerk.) *Gyász*. 27–54. Medicina Könyvkiadó, Budapest
- PROSHANSKY, H. M., FABIAN, A. K., KAMINOFF, R. (1983) Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 57–83.
- RUBACK, R. B., PANDEY, J., BEGUM, H. A., TARIQ, N. (2004) Motivations for and satisfaction with migration. An analysis of migrants to New Delhi, Dhaka, and Islamabad. *Environment and Behavior*, 36 (6), 814–843.
- SALVENDY, J. T. (1985) A bevándorlók mentális egészsége: a fogalmak átértékelése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 5, 403–415.
- SARBIN, T. R. (1986) Az elbeszélés mint a lélektan tő-metáforája. In László J., Tomka B., szerk. (2001) *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. 59–76. Kijarat Kiadó, Budapest
- STOKOLS, D. (1981) Group x place transactions: Some neglected issues in psychological research on settings. In Magnusson, D. (ed.) *Toward a psychology of situations: An interactional perspective*. 393–415. Lawrence Erlbaum Associate, Hillsdale
- STOKOLS, D., SHUMAKER, S. A. (1981) People in places: A transactional view of settings. In Harvey, J. H. (ed.) *Cognition, social behavior, and the environment*. 441–489. Lawrence Erlbaum, Hillsdale
- STOKOLS, D., SHUMAKER, S.-A., MARTÍNEZ, J. (1983) Residential mobility and personal well-being. *Journal of Environmental Psychology*, 3, 5–19.
- VAN TILBURG, M. A. L., VINGERHOETS, A. J. J. M., VAN HECK, G. L. (1997) Coping with homesickness: The construction of the Adult Homesickness Coping Questionnaire. *Personality and Individual Differences*, 22 (6), 901–907.
- TUAN, Y. F. (1974) *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes and values*. Englewood Cliffs

SENSE OF LOSS DUE TO MIGRATION – A STUDY OF YOUNG HUNGARIANS –

HORVÁT M., TÜNDE – DÚLL, ANDREA – LÁSZLÓ, JÁNOS

There is a consensus in the literature of crisis that bereavement is one of the most forceful factors that provoke crisis. This is especially important if we extend psychoanalytical object loss theory beyond the loss of a significant person. FRIED (1963) has shown in his psychodynamic theory that leaving an important place causes a break in self-continuity. This paper presents two studies in which we have

examined changes in attachment to the place of birth and phases of coping with loss due to migration. The data were collected in Szeged with two groups of respondents. The first group consisted of in-border native Hungarian migrants who have changed their place of residence within Hungary to pursue studies in higher education, while the second group consisted of cross-border migrants, also university students, who have changed countries as well. A qualitative method has been developed based on a projective questionnaire and qualitative content analysis. In consistence with FRIED'S theory we have found that respondents expressed feelings of loss due to migration in their narratives. The experience of loss was much stronger among cross-border migrants than among in-border migrants. This difference suggests the importance of the practical and symbolic meaning of the border.

Key words: *environmental psychology, migration, place identity, loss of place, content analysis, qualitative data analysis*